

Verslag van de studiemiddag HisGIS: Verbeterde opzet, voortgang en de betekenis voor de rurale geschiedenis, op 12 november 2025 op het IISG te Amsterdam, door Hans Mol

De studiemiddag was georganiseerd door het KNAW *Humanities Cluster* en de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis. Door te klikken op de titels in dit verslag komt u bij de presentaties die deze middag zijn gebruikt.

Als digitale toegang tot Nederlands oudste kadaster (1811-1832) is HisGIS een waardevolle kennisbron voor tal van historische disciplines. Gestart in de jaren negentig om de streekgeschiedenis en genealogie van dienst te zijn, is het voor veel gewesten stukje bij beetje uitgebouwd tot een uitgebreid geo-systeem dat met allerlei soorten kaartmateriaal en datasets te combineren valt. Het werd ontwikkeld op de Fryske Akademy te Leeuwarden. Dat gebeurde in samenwerking met regionale kadastrale atlasstichtingen, archieven en erfgoedorganisaties, reden waarom de publieke ontsluiting een provinciale opzet kreeg. In 2015 nam het Humanities Cluster (HuC) van de KNAW deel aan de ontwikkeling ervan, met het oog op het nationale belang van het systeem, om na verloop van tijd jaren de gehele verantwoordelijkheid op zich te nemen. Het inzicht was toen al wel doorgedrongen dat een verbeterslag op HisGIS noodzakelijk was die moest leiden tot een meer uniforme landelijke basis, zowel qua data-invoer als voor de presentatie. De financiering om dit door te zetten bleek jammer genoeg lang onvoldoende, maar in 2023 kreeg het HuC dan toch een driejarige subsidie van het Ministerie van Onderwijs en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed om HisGIS van een nieuwe fundering te voorzien.

Voor de buitenwereld is dit tot dusver niet heel zichtbaar geweest, maar er is sindsdien veel werk verzet. De studiemiddag van 12 november 2025 gaf de medewerkers van het HuC de kans hun vorderingen te laten zien. Ze bood tevens een aantal onderzoekers van de Vereniging voor Landbouwgeschiedenis de gelegenheid om toe te lichten hoe en met welke resultaten ze HisGIS voor een uiteenlopend aantal thema's toepassen. De belangstelling was groot, met een kleine veertig bezoekers in de gehoorzaal van het IISG en een twintigtal anderen op Zoom-afstand.

Een blik op (een deel van) de nieuwe viewer (hier Utrecht centrum)

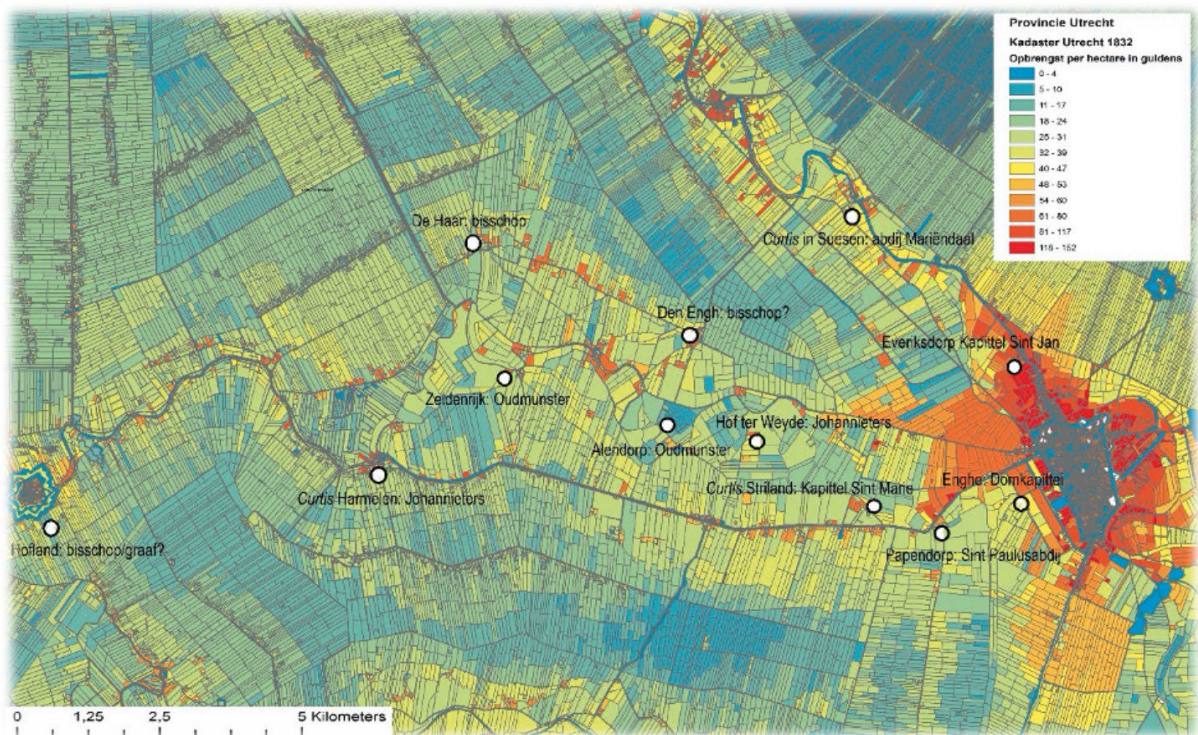
Als eersten kwamen de organisatoren *Rombert Stapel* en *Thomas Vermaut* van het HuC-Geoteam aan bod, met een presentatie over de herontwikkeling én plannen voor de toekomst, onder de titel [HisGIS.nl anno 2025](#). Zij benadrukten eerst de onlosmakelijke samenhang tussen het kaartwerk en de registerdata. Vervolgens onderstreepten ze de noodzaak van het kwalitatief op peil brengen van de per regio geproduceerde data (de 'legacy'), alsook van een verbeterde toegang, qua duurzaamheid en gemak. Van groot belang daarbij is de inzet van vrijwilligers, op alle terreinen: van de invoer en controle van de registerdata tot het geo-refereren en het controleren en inkloppen van de registergegevens. Tot slot gunden ze de deelnemers een preview-blik op de nieuwe website, die nu voor heel Nederland wordt opgezet, met als basis de Open Street Map met allerhande layers, waaronder die van alle minuutplannen. Mocht die op afzienbare termijn kunnen worden gelanceerd dan zou dat een enorme verbetering zijn. Beloftevol daarbij was ook de aankondiging dat heel Noord-Holland binnenkort op de site kan worden geplaatst. Drie vijfde van Nederland is nu beschikbaar. Het wachten is nog op Zuid-Holland, grote delen van Noord-Brabant en ook Limburg.

hindernissen- een koppeling tot stand te brengen tussen de situatie van 1832 en die van de volle middeleeuwen, bijvoorbeeld via leenakteboeken en landmeterskaarten. Men zou dit retrogressief onderzoek kunnen noemen. Het gaat haar daarbij in het bijzonder om de hoven langs Rijn en IJssel en in de Achterhoek. Ze schetste de verschillende typen domeinhoven met de bijbehorende individuele hoeven van horige gebruikers. Evident is dat HisGIS een handig hulpmiddel is om een goed beeld van de geografische concentratie en spreiding te verkrijgen, ook van een vol-middeleeuws fenomeen.

Voorbeeld van een hofaanduiding op een 18de-eeuwse landmeterskaart

Jan Huiting, die nu als onderzoeker verbonden is aan de Wageningse Universiteit, sloot daar mooi op aan in zijn bijdrage over [Utrecht als casus voor het onderzoek naar zes eeuwen grondwaardering](#). Hij greep om te beginnen terug op visueel kadastrermateriaal uit zijn nog recente proefschrift bij Theo Spek en Dick de Boer over de nederzettingsgeschiedenis van het Oude Rijngebied bewesten Utrecht vóór 1800. De daarin getoonde en aan elkaar gekoppelde situaties uit opnames van hoogtekaart, geomorfologische kaart, bodemkaart, en 1832 HisGIS grondwaardering tonen alle hetzelfde patroon van rijke stroomruggen met overgangszones ertussen en armoedige veenkomgronden ernaast. Deze waarneming roept als vanzelf de vraag op hoe oud de verschillen in waardering tussen de zones kunnen zijn. Op grond van het rijke archiefmateriaal dat voor de provincie Utrecht bewaard bleef en dat makkelijk aan het Kadaster van 1832 te koppelen is, stelde Jan vast dat – teruggaand in de tijd via onder meer morgengeldboeken van 1501 en hoevenlijsten van rond 1300 – er al sinds het eind van de veenontginningen sprake was van ‘goede en slechte morgens’ voor het rechtvaardig heffen van de grondbelasting. Grond van mindere kwaliteit – aan te wijzen op basis van lage pachtwaarden – hoefde minder af te dragen dan rijke grond. De bodemdaling van het veenland, die vermoedelijk al snel na de ontginning in de elfde eeuw was ingetreden, lijkt daarin een belangrijke factor zijn geweest.

De stroomrug- en komgronden in Rijnregio bewesten Utrecht met de bodemwaardering, qua opbrengst per ha, met intekening van hoven uit de vroege en volle middeleeuwen

Na de thee- en koffiepauze kwam *Merijn Knibbe*, economisch-historicus en penningmeester van de VLG, aan bod. Hij werkt aan een boek over [de hooibouw in Nederland tussen 1511 en 1973](#). Aan de hand van een romantisch schilderij van Johannes Marius ten Kate over de hooioogst op Marken waarop alleen vrouwen en oude mannen – de vissers waren op zee – als werkers te zien zijn, introduceerde hij het reusachtige belang van de hooiproductie, -consumptie en -handel voor onder meer het transportwezen en de landbouwsector in het tijdperk vóór de mechanisatie. Daarna liet hij met tal van HisGIS-gegenereerde kaarten zien hoe het systeem hem antwoord gaf en geeft op vragen naar de ligging van de hooilanden, hun oppervlakte, verkaveling, waarde, eigenaren en de vaarwegen ernaar toe. Boeiend daarbij was een exposé over de casus Ameland met zijn duizenden kleine hooilandpercelen op de zogenoemde grieden en mieden. Duidelijk werd dat de extreme verkaveling met overal kleine stukjes dezelfde eigenaar terug met gaan op een bewust spreidingsbeleid dat aantasting van grote eenheden bij overstromingen moest voorkomen.

Hooioogst op Marken, schilderij ca. 1890 door J.M. ten Kate (copyright Simonis en Buunk)

De laatste spreker was *Bervo Hoegen*, tot voor kort als ecooloog werkzaam bij Staatsbosbeheer, maar sinds 2023 actief op het terrein van de landschapsgeschiedenis. Hij bereidt als buitenpromovendus een dissertatie voor over de **griendcultuur** in Nederland. [*HisGIS en het onderzoek naar de griendcultuur in Utrecht en de Vijfheerenlanden*](#) was de titel van zijn lezing. Hij moest zijn voordracht over de toespitsen op het gebied rond **Vianen en Culemborg**, simpelweg omdat HisGIS wat de grienden betreft in de oeverlanden en de komgronden van het rivierengebied tot dusver alleen voor die regio beschikbaar is. Na een korte inleiding over het onderwerp liet hij aan de hand van een aantal deelthema's zien wat het systeem aan info biedt over bijvoorbeeld de oppervlakte, precies productieplekken, de typen grienden met hun uiteenlopende benamingen (wilgenbos en hakhout), en de eigenaars. In die laatste categorie komen diverse direct belanghebbenden naar voren zoals bakkers en grote waterstaatsaannemers (die rijshoutmatten nodig hadden), maar ook renteniers en andere beleggers.

Met dat al hebben de sprekers het publiek prima weten te boeien, getuige ook de vele vragen die aan hen werden voorgelegd, zowel na ieders voordracht als in de pauzes en bij de borrel. De belangstelling voor HisGIS en de interesse om het systeem ook in het eigen onderzoek toe te passen, zal er vast door toegenomen zijn. Aan het slot kon Rombert Stapel dan ook terugzien op een geslaagde studiemiddag, die – mogelijk weer voor een andere doelgroep – voor herhaling vatbaar is. Wie een en ander nog eens nader wil bekijken kan op de website van de VLG de pdf's van de presentaties in beeld krijgen, onder de rubriek Nieuws en de subrubriek daarvan: [Verslagen van conferenties en bijeenkomsten](#).

Hans Mol

Griendwerker met verschillende soorten hoephout